

משה לנדא

מי עוט לאומי לוחם

מאבק יהודי פוליין 1918-1928

מרכז דלגן סדר

מונוגרפיות בתולדות עם ישראל

משה לנדא

מיעוט לאומי לוחם

מאבק יהודי פולין בשנים 1918-1928

משה לנדא

מיעוט לאומי לוחם

מאבק יהודי פוליין בשנים 1918–1928

מרכז זלמן שזר
לתולדות ישראל
ירושלים תשמ"ז

מונוגרפיות בתולדות עם ישראל
מפרסומי מרכז זלמן שזר

המערכת: פרופ' מנחם שטרן (יו"ר), פרופ' שמואל אטינגר
ד"ר ראובן בונפיל, פרופ' משה בר, ד"ר ישראל ברטל, ד"ר יוסף הקר
צבי יקותיאל, ד"ר שלמה נצר
מרכז המערכת: יצחק כהן

ספר זה ראה אור הודות ליוזמת
המרכז לחקר תולדות יהודי פולין ותרבותם
ותמיכתה הכספית של
קרן קרקוב

סידור: גילה בלילה

מסת"ב 965-227-032-6

כל הזכויות שמורות
למרכז זלמן שזר

סדר־מחשב: מרכז זלמן שזר; הדפסה: דפוס דף־חן בע"מ, ירושלים

מוקדש לזכר
הורי, ר' יהודה לייב ורבקה,
ואחותי לאה, הי"ד
שנספו בשואה כאלול תשי"ב
עם רבבות יהודי גאליציה
כמחנה ההשמדה בלז'ץ

לתרצה, רעייתי, באהבה
במלאת 40 שנה לנישואינו

תוכן העניינים

9		הקדמה
13	היהודים כמיעוט לאומי בפולין הרפובליקנית	מבוא:
חלק ראשון		
אמנת-המיעוטים וחלקה בעיצוב היחסים ההדדיים		
29	המועצות הלאומיות היהודיות בשעת מעבר	פרק ראשון:
43	יסודות העימות שבין הפולנים והיהודים	פרק שני:
67	האמנה בראי הפובליציסטיקה והספרות העממית הפולנית	פרק שלישי:
77	המערכה הפוליטית בפולין עם אישרור האמנה	פרק רביעי:
	האמנה בעיני המנהיגים היהודים באירופה המזרחית	פרק חמישי:
93	ובמערב	
103	אמנת-המיעוטים בחקיקה הפולנית 1924–1921	פרק שישי:
חלק שני		
לכטי הדרך לניכוש מדיניות יהודית עצמאית 1928–1919		
119	הנסיון להידברות במישור הממשלתי 1921–1919	פרק שביעי:
133	בלוק-המיעוטים והחרפת הסכסוך	פרק שמיני:
178	מוקדי הלוחמה האנטישמית בשנים 1925–1922	פרק תשיעי:
193	סימני תמורה בדעת-הקהל הפולנית 1925–1924	פרק עשירי:
209	פרשת ה"הסכם" ("אגודה")	פרק אחד-עשר:
259	פולין במבחן המדיניות כלפי המיעוטים (1921–1926)	פרק שנים-עשר:
276	"הפיכת-מאיי" והשלכותיה על יהודי פולין	פרק שלושה-עשר:
336		סיום
339		נספחים
379		ביבליוגרפיה
391		מפתח

הקדמה

המחקר שלפנינו עוסק במאבקם הלאומי של יהודי פולין בעשור הראשון לקיום הרפובליקה הפולנית בין שתי המלחמות. עם התפרקות המסגרות המדיניות הרב-לאומיות באירופה המזרחית והמרכזית, נוצרה במקומן מערכת יחידות מדיניות ברוח הסיסמה של "זכות ההגדרה העצמית", שהתקבלה על דעת "מעצמות ההסכמה" כקו מנחה להסדרים העתידיים. הגשמת עיקרון זה חייבה הקמת מדינות לאומיות חדשות, אשר בגבולותיהן היה הכרח לשלב המוני אוכלוסייה הנבדלת מהרוב הדומיננטי, ששאף להטביע חותמו הספציפי על מדינתו הצעירה.

קובעי המדיניות בוועידת-השלום היו מודעים לסכנה הפוטנציאלית של התנגשות בין שאיפות המסגרות הלאומיות הנוצרות לבין האינטרסים הקיומיים של קבוצות המיעוט שבתוכן. מאכן נבעה נכונות המדינאים לעיצוב אמצעי הגנה תחוקתיים לשם שמירת ייחודן של החטיבות המיעוטיות מפני יצר ההשתלטות של אומת-הרוב. במסכת עימות זו היוו המוני היהודים שבאיזור נקודת דאגה מיוחדת אצל המדינאים המערביים בשל האנטישמיות המורשת והאלימה, שדמותה הוחרפה בעיתות מלחמה ומהפכות על-ידי אימי פרעות עקובים מדם.

המשלחת היהודית המוכרת של ראשי הגופים הציבוריים כמדינות המערב, שפעלה בזירה הדיפלומטית של פאריס בתאום עם נציגי "המועצות הלאומיות" של האוכלוסייה היהודית במזרח-אירופה, זכתה למעמד מכובד ובעל השפעה הודות לקשריה עם המנהיגים המדיניים של "מעצמות ההסכמה". אך מחשש של התעצמות האנטישמיות במדינות החדשות העדיפה ההנהגה היהודית להגיע לנורמה כוללת לטובת המיעוטים המגוונים, במקום הגדרה ספציפית של האינטרסים היהודיים. כך הוכתרה המערכת המסרעפת והמאומצת של מנהיגי היהדות העולמית בהישג בעל משמעות כלל-אנושית בדגם של "אמנת המיעוטים", כבסיס להסדר בינלאומי במסגרות המדיניות המוקמות.

הדבר הצטייר אצל יהודי מזרח-אירופה כערוכה פורמלית יציבה להגנת קיומם ואף כלגיטימציה למלחמה פוליטית של נציגיהם לסממני אוטונומיה לאומית תרבותית. הסמיכות בזמן של ההכרה הבינלאומית בזכותו של העם היהודי לבית לאומי בארץ-ישראל, שעוררה גל התלהבות בקרב ההמונים, חיזקה את מעמד הציונות ברחוב היהודי והגבירה את התקוות לפיתוח חופשי של מאפייני הלאומיות היהודית בארצות הגולה. אך האמונה התמימה בתוקפם של החוזים הבינלאומיים בתמיכת

מעצמות המערב והציפיות לגבי "אמנת המיעוטים" בתורת מנוף בדרך לטיפוח החטיבות הלאומיות – נתבדו במידה רבה.

במהרה גם התבררה חולשת הכלים הבינלאומיים הרשמיים להגנת המיעוטים בשל ניגודי האינטרסים של בנות הברית לשעבר וחרדת המדינות הלאומיות המעורבות למעמד ריבוניתן. במיוחד בלטה הרגישות על רקע זה ברפובליקה הפולנית הצעירה, שהוקמה לאחר דורות של דיכוי לאומי וגילויי פטריוטיות נחרצת בעמידה מול עוצמת המשעבדים. מן הראוי להדגיש שטופס ה"אמנה" עם פולין שימש דוגמה מייצגת לגבי כל המערכת החזוית עם "המדינות המיעוטיות" האחרות; ומאחר שפעולת הגופים היהודיים הובלטה ביכולת הישגיה בזירת פאריס, הופנה התסכול הכל-פולני במידה מוגזמת נגד היהודים, הגביר את השנאה המסורתית אליהם והעמיק את הלכי הרוח האנטישמיים בשכבות הרחבות של הציבור על כל גווניו. שלילת זכותו של המיעוט לפנות במישרין לגוף הבינלאומי שלא באמצעות מדינה-חברה וכן אווירת ההפחדה המכוונת על-ידי גורמים תקיפים במערכת הממלכתית והציבורית כפולין גופא, מנעו מהנציגות היהודית הרשמית את האפשרות הממשית להסתייע במנגנון "חברת-הלאומים". לעומת זה נוצלה דרך זו במידה מוגזמת, למורת רוחם של הפולנים, על-ידי חטיבות לאומיות אחרות, כמו הגרמנים והאוקראינים, אשר בשלבים שונים שיתפו פעולה עם המנהיגים היהודיים כמאבקים במסגרת המוסדות המחוקקים והמונציפליים. כך קרה, שהישגם של שלוחי העם היהודי בוועידת-השלום שרת קבוצות לאומיות אחרות, בעוד שממנו נתבע לפרוע את החשבון. בהערכה היסטורית מקיפה ניתן לראות את תרומתה העיקרית של ה"אמנה" בכך, שבעצם קיומה שימשה נורמה אובייקטיבית מחייבת לגבי חוקת המדינה ובמידה מסוימת גם מחסום מפני שרירות השלטונות. עובדה היא, שהמדיניות הפולנית על כל גלגוליה חתרה בעקיבות להיפטר מן המעמסה המטרידה, וכאשר נזדמנה שעת הכושר בספטמבר 1934, תוך ניצול קונסטלציה בינלאומית הכרוכה בכניסת ברית-המועצות לחברת-הלאומים, ביטלה הממשלה הפולנית באורח חד-צדדי את התחייבותה מכוח "אמנת-המיעוטים".

ספר זה הוא עיבוד של עבודת-מחקר, שנכתבה בשנים 1967–1972 לשם קבלת תואר דוקטור באוניברסיטה העברית בירושלים. אם הגעתי לאחר מאמצים ניכרים להשלמת המשימה שנטלתי על עצמי, הרי זה בזכותו של מדריכי מטעם האוניברסיטה, הפרופ' שמואל אטינגר, שהנחני בנאמנות בכל שלבי עבודתי, והשראתו המבורכת סייעה לי להתגבר על הקשיים הרבים בדרכי למטרה.

בשל ניתוק היחסים הדיפלומטיים עם פולין ב-1967 נמנע ממני להגיע לארכיונים

הקדמה

הממשלתיים ששרדו לאחר המלחמה (A.A.N.). במיצר נסתייעתי בחומר תיעודי שסיפקו לי שני עמיתים לתחום המחקר: פרופ' יעקב גולדברג (האוניברסיטה העברית) וד"ר אנטון פולונסקי (בית-הספר לכלכלה בלונדון), שהיתה להם גישה לתעודות המקוריות בווארשה ובקראקוב. כתחליף לביקור בפולין גופא שימשו לי המכונים הפולניים בלונדון ובפאריס, המוזיאון הבריטי, ובפרט אוסף-העיתונות המרוכז בסניפו בקולינדייל, וכך ארכיון חברי-הלאומים בז'נבה.

בשנת 1974 זכתה עבודת המחקר בפרס מטעם "הקונגרס היהודי העולמי" על שם יצחק גרינבוים ז"ל.

המחקר מתפרסם ביוזמתו הברוכה של "המרכז לחקר תולדות יהודי פולין ותרבותם".

תודתי נתונה למר חיים מילקוב, שערך את כתבי-היד והתקינו לדפוס. הספר הובא לדפוס על ידי "מרכז זלמן שזר", שלא חסך עמל להבטחת צורה נאה למוצר המוגמר. תודה למר יצחק כהן, מרכז הפרסומים, ולעובדות המסורות במחיצתו, על היחס הלבבי והנכונות לסייע לי במהלך העבודה.

תודה מיוחדת מגיעה ל"קרן להנצחת קהילת קרקוב" שליד האוניברסיטה העברית, אשר בסיועה נתאפשר פרסום הספר.

חל-אביב, טבת תשמ"ז

משה לנרא

היהודים כמיעוט לאומי בפולין הרפובליקנית

בסוגיית המיעוטים הלאומיים נתייחדה פולין בחריפות אופיה של בעיה זו בכללה, הן מצד הרכב אוכלוסייתה והן מצד משמעותה הלאומית-מדינית. הבעיה הוחמרה יותר בתוקף התנאים המיוחדים שליוו את תהליך תקומתה:

(א) מצב גיאופוליטי קשה, בהיותה נתונה בין שני שכנים חזקים ממזרח וממערב, שנמנו עם משעבדיה בעבר הקרוב במשך כ-150 שנה. כתוצאה ממדיניות השלטון הזר באזורי הכיבוש נוצרה תסבוכת של קשר אתני בין החטיבות הלאומיות שבתחומה לבין אחיהם שמעבר לגבול.

(ב) גישה אנוכית של מעצמות-ההסכמה בעיצוב דמותה של הרפובליקה הצעירה, בהתאם לתפקיד המדיני שביקשו להועיד לה לנוכח המהפכה הבולשביקית.

אומנם את חיווקה של פולין כ"חומת המערב" ניתן היה להשיג על-ידי הכללת אוכלוסייה זרה במסגרתה, תוך התעלמות מן הסיכון הכרוך בכך לגבי אופיה הלאומי. ואולם פתרון זה עמד בסתירה לרגישות הפאטריוטית, שהיתה כרוכה במאבק ממושך של הלאומיות הפולנית הלוחמת, שזכתה לאהדת הציבור הנאור במערב בהיותה תחליף למולדת הגדולה. במיוחד הכביד בשלבי ההתחדשות של המדינה חוסר הוודאות בגבולות ממלכת פולין, שהוקמה כפועל-יוצא של חילוקי-הדעות בקרב המדינות המנצחות עם חתימת חוזה-השלום. אף בשנים הראשונות לעצמאותה היתה פולין במידה רבה כלי-משחק בשיקולי מעצמות המערב לגבי גרמניה וברית-המועצות, דבר שהעמיד בספק את עצם אי-תלותה במדיניות הבינלאומית.

על אף העבר ההיסטורי העשיר של פולין במשך מאות שנים יש הצדקה לראות ברפובליקה הפולנית, שהתחדשה בנובמבר 1918, כחינת יצור חדש בשל העדר רציפות מדינית אחידה. כמה וכמה גורמים לכך, והעיקריים בהם הם: (א) הפיצול האזורי הממושך במסגרת מעצמות שונות במהותן; (ב) מרידות לאומיות שהסתיימו בדיכוי אכזרי של שלטונות השיעבוד; (ג) המשטר המעמדי-חברתי החדש, שעמד בסתירה להגמוניה של האצולה בפולין המלוכנית, אף כי לא היה חופשי מן המנטאליות שבעבר.

עידן המהפכות באירופה בשלהי מלחמת-העולם השנייה מצא ביטויו בפולין החדשה בימרות של דמוקראטיה פורמאלית, דוגמת ארצות מערב-אירופה, שהיתה מבוססת על עליונות הסיים ומעוגנת בחוקה מתקדמת ביותר. החששות מפני תוצאות של מהפכה חברתית החלישו את התנגדותו של הימין המסורתי לקביעת הישגים ממשיים בחקיקה

